

**Jest nadzieja, bo jest Niepokalana,
red. Bogdan Kulik MSF, wydawnictwo Bernardinum,
Pelplin 2023, s. 240.**

There is Hope, because there is Immaculate,
edited by Bogdan Kulik MSF, Bernardinum Publishing House,
Pelplin 2023, p. 240.

HENRYK SŁAWIŃSKI

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska

henryk.slawinski@upjp2.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4290-6743>

Abstract: The subject of the study is the cult of the Immaculate Mary, who is the personification of the theological virtue of hope. Particular consideration was given to the Marian sanctuary in Górka Klasztorna, where the oldest revelation of the Mother of God on Polish soil took place in 1079. The purpose of the study is to synthetically discuss the content of the scientific texts included in the publication “There is hope, because there is Immaculate”. To achieve the goal, the method of analysis of the content of the texts and the method of synthesis were used. The research conducted allows us to present conclusions: Górka Klasztorna is the site of the oldest apparition of the Mother of God in the Polish lands, and the sanctuary erected there was entrusted in 1923 to the pastoral care of the Congregation of Missionaries of the Holy Family, founded in 1895 in Grave in the Netherlands by the Servant of God, Father Jan Berthier (1840-1908). The activities of the missionaries in Górka Klasztorna also place in the context of the dramatic events of the 20th century. The cult of Mary has a biblical and liturgical basis. The Immaculate is the image of the new man. Her person and participation in the work of salvation is the content of the sermons and teachings of prominent theologians and pastors, as exemplified by Anthony of Padua, John Berthier, Joseph Kentenich. In Christian iconography, the characteristic types of representations of Mary are known, which are discussed using examples of selected paintings. A theological interpretation of the image from Monastery Hill is also given. Mary Immaculate is an important foundation of Christian hope and a model to be presented in catechesis for adults on the themes of eternal life and eschatological issues.

Keywords: Immaculate; Hope; Missionaries of the Holy Family; Górka Klasztorna

Abstrakt: Przedmiotem badań jest kult Niepokalanej będącej uosobieniem teologicznej cnoty nadziei; szczególnie uwzględniono sanktuarium maryjne w Górce Klasztornej, gdzie w 1079 r. miało miejsce najstarsze na ziemiach polskich objawienie Matki Bożej. Celem opracowania jest syntetyczne omówienie treści tekstów naukowych zamieszczonych w publikacji *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*. Do osiągnięcia celu zastosowano metodę analizy treści tekstów oraz metodę syntezy. Przeprowadzone badania pozwalają na przedstawienie wniosków: Górka Klasztorna jest miejscem najstarszego na ziemiach polskich objawienie Matki Bożej, a wzniesione tam sanktuarium powierzone zostało w 1923 r. duszpasterskiej tropce Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny, założonego w 1895 roku w Grave w Holandii przez Sługę Bożego, Jana Berthiera (1840-1908). Działalność misjonarzy w Górce Klasztornej w ciągu stu lat odbywała się w kontekście dramatycznych wydarzeń XX w. Kult Maryi ma podstawy biblijne i liturgiczne. Niepokalana jest obrazem nowego człowieka. Jej osoba i udział w dziele zbawienia stanowi treść kazań i nauczania wybitnych teologów i duszpasterzy, co zostało przedstawione na przykładzie Antoniego z Padwy, Jana Berthiera, Józefa Kentenicha. W ikonografii chrześcijańskiej znane są charakterystyczne typy przedstawień Maryi, które zostały omówione na przykładach wybranych obrazów. Podana została też teologiczna interpretacja obrazu z Górki Klasztornej. Niepokalanej jest ważnym fundamentem nadziei chrześcijańskiej i wzorem do przedstawienia w katechezie dla dorosłych na tematy życia wiecznego i zagadnień eschatologicznych.

Słowa kluczowe: Niepokalana; nadzieja; Misjonarze Świętej Rodziny; Górka Klasztorna

W czasach niepokoju społecznych, epidemii chorób zakaźnych, katastrof naturalnych i konfliktów zbrojnych o międzynarodowym zasięgu nie brakuje zwiastunów nadzwyczajnych wydarzeń i pełnego niepokoju oczekiwania, by Pan Bóg interweniował w sposób nadprzyrodzony i zmienił niepożądany stan relacji międzyludzkich. Szczególnie w takich sytuacjach potrzebne jest zachowanie spokoju i przypomnienie, że największy dramat w historii ludzkości już się dokonał: ludzie ośmielili się ukrzyżować Boga, który stał się Człowiekiem. Jednak w planie Bożym ten spowodowany przez ludzi dramat został przezwyciężony przez zmartwychwstanie Chrystusa, Jego uwielbienie i zapowiedź paruzji. Ludzka historia otwarta jest na nadzieję. Najbardziej jasnie ona w życiu Matki Jezusa.

Z uznaniem należy przyjąć opracowanie naukowe pod redakcją ks. dra Bogdana Kulika MSF *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana* (Kulik 2023). Oprócz wprowadzenia autorstwa redaktora pozycję tę tworzy jedenaście artykułów napisanych głównie przez wybitnych i dobrze znanych teologów, choć są też prace teologów początkujących. Okazją do powstania tego opracowania jest stulecie posługi Misjonarzy Świętej Rodziny w sanktuarium maryjnym

w Górcie Klasztornej. Zrozumiałe jest więc, że ośmiu spośród autorów należy do tego zgromadzenia.

Artykuł wprowadzający pt. *1923-2023, czyli 100 lat służby Misjonarzy Świętej Rodziny Matce Bożej Góreckiej* (Krupa 2023, 15-24) został, jak wypadło, napisany przez prowincjała polskiej prowincji Misjonarzy Świętej Rodziny ks. dra Piotra Krupę MSF. Nie wszystkim wiadomo, że właśnie w Górcie Klasztornej dokonały się w 1079 roku najstarsze objawienia Matki Bożej w Polsce. Pierwsi misjonarze Świętej Rodziny przybyli do Polski w roku 1921, a w 1923 roku zostało im powierzone sanktuarium w Górcie Klasztornej, by uaktywnili nabożeństwa maryjne. Podczas II wojny światowej Niemcy zamienili Górkę Klasztorną w obóz zagłady dla Polaków i Żydów, potem na więzienie dla jeńców angielskich, a od jesieni 1943 roku na obóz dla niemieckiej młodzieży „Hitlerjugend”. Misjonarze powrócili do Górcy na Wielkanoc 1945 roku. Dnia 6 czerwca 1965 roku prymas Stefan Wyszyński dokonał koronacji obrazu Matki Bożej, a 14 czerwca 2015 roku uroczystie obchodzono nadanie sanktuarium w Górcie Klasztornej tytułu bazyliki mniejszej.

Biblista ks. prof. dr hab Stefan Szymik MSF w tekście *Kobieta błogosławi kobietę. Biblijne zwiastuny kultu maryjnego* (Łk 1,42; 11,27) przedstawił nowotestamentalne początki kultu maryjnego (Szymik 2023, 25-43). Jego zdaniem, w pismach Nowego Testamentu nie ma jeszcze wyraźnego kultu Maryi. Niemniej jednak autor omawia wybrane teksty Ewangelii zapowiadające ten przyszły kult (Łk 1,39-45; 11,27-28). W *Magnificat* Maryja zapowiedziała prorocznie, że „odtąd wszystkie pokolenia będą mnie nazywać błogosławioną” (Łk 1,48). Drugi tekst przedstawia nieznaną kobietę, która publicznie sławiła macierzyństwo Matki Jezusa (Łk 11,27-28). Jest ona, cytując Józefa Kudasiewiczza, „pierwszą czcicielką Maryi”. Teksty wybrane przez S. Szymika zostały poddane analizie literackiej, historycznej i teologicznej z wykorzystaniem imponującej bibliografii. Autor nie wspomniał, że już w orędziu anioła: «Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z Tobą» (Łk 1,28), zawarty jest załączek kultu Maryi, co później znalazło wyraz w uzasadnieniach teologicznych i sztuce sakralnej. Natomiast interesująco S. Szymik uzasadnił kontekst rodzącego się kultu maryjnego w Izraelu: „Było to bowiem środowisko na wskroś monoteistyczne, w którym oddanie czci człowiekowi lub materialnym przedmiotom było absolutnie wykluczone. Jedynym godnym czci i hołdu był Bóg Izraela. Nawet w przypadku Jezusa Chrystusa religijne akty czci i hołdu wobec Jego osoby były w czasie Jego publicznej działalności wyjątkowo rzadkie mimo dokonywanych niezwykłych czynów. Całkowicie potwierdza ten fakt użycie w Nowym Testamencie terminów „chwalić, czcić, uwielbiać, oddawać cześć i hołd”, które w znaczeniu religijnym odnoszone są wyłącznie do Boga lub Jego reprezentantów” (Szymik 2023, 38).

Ksiądz dr hab. Sławomir Zatwardnicki, nawiązując do swojej rozprawy o objawieniu i natchnieniu, opracował tekst *Wniebowzięta a Pismo Święte w Kościele pielgrzymującym do celu* (Zatwardnicki 2023, 45-78). W interesujących analizach omówił rolę, jaką Najświętsza Maryja Panna odegrała w powstaniu i interpretacji Pisma Świętego.

W tekście *Maryja Niepokalana w świetle liturgii Kościoła łacińskiego po Soborze Watykańskim II* ks. prof. dr hab. Waldemar Pałęcki MSF omówił główne elementy kultu maryjnego zawarte w liturgicznej celebracji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (Pałęcki 2023, 79-98). Jego zdaniem, ważną rolę w kształtowaniu się tego święta odegrał papież Jan XXII (1316-1334), który w 1330 roku wprowadził święto poczęcia Maryi dla Kurii Rzymskiej. Na Soborze w Bazylei–Ferrarze–Florencji–Rzymie w 1439 roku ogłoszono to święto jako obowiązujące (Pałęcki 2023, 81; Baron i Pietras, 425). W Polsce było ono znane już w XIV wieku. Od XVI wieku, za sprawą Soboru Trydenckiego, Poczęcie Najświętszej Maryi Panny stało się jednym z głównych świąt ku czci Maryi Panny. Nowym impulsem rozwoju omawianego kultu stało się ogłoszenie przez papieża Piusa IX mocą bulli *Ineffabilis Deus* z 1854 roku dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. Autor trafnie przypomina, że podstawą kultu jest dziewicze macierzyństwo Maryi, Matki Odkupiciela.

Zagadnienie *Niepokalana jako obraz nowego człowieka* omówił ks. prof. UAM dr hab. Andrzej Pryba MSF (Pryba 2023, 99-113). Zauważył różnice w kulcie maryjnym Kościoła na Wschodzie i Zachodzie: „Wschodnia duchowość maryjna koncentrowała się niemal wyłącznie na podziwie i pochwalę Najczystszej; zachodnia duchowość maryjna zachwycając się Nią, ośmielała się także dostrzegać w Niepokalanej wzór duchowy i moralny, inspirujący dla świętych, mistyków, wielu teologów i kaznodziejów, ale budzący także tęsknoty wszystkich pokoleń ludzi wierzących. Doświadczenie wiary ludu Bożego, wsparte przez nauczanie Kościoła, przyjęło Niepokalaną jako Nauczycielkę wiary oraz Przewodniczkę w zwyczajnej, trudnej codzienności, czyli w duchowej pielgrzymce życia” (Pryba 2023, 111).

Z kolei o. dr Norbert M. Siwiński OFMConv w artykule pt. *Elementy eschatologii maryjnej w „Kazaniu na Wniebowzięcie NMP” św. Antoniego z Padwy* przedstawił teologię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (Siwiński 2023, 115-133). Starał się odpowiedzieć na pytanie o to, jak święty Antoni zinterpretował prawdę o Wniebowzięciu Matki Bożej. Autor przypomniał, że św. Antoni przyszedł na świat w święto Wniebowzięcia NMP w Portugalii, zwanej Ziemią Maryi, a jego matka nosiła imię Maria. Młody Fernando wychowywał się w cieniu katedry w Lizbonie, poświęconej Maryi (Siwiński 2023, 118). Autor tekstu przytoczył źródła, z jakich korzystał św. Antoni w *Kazaniu na Wniebowzięcie NMP*. To 45 miejsc z cytatami biblij-

nymi (Siwiński 2023, 116); 15 miejsc, w których przytoczone zostały źródła patrystyczne. Święty Antoni cytował Izydora, Piotra Komestora, Grzegorza Wielkiego, Hieronima oraz Bernarda. W kazaniu wykorzystane zostały w sposób źródłowy zwyczaje liturgiczne związane ze Świętem Wniebowzięcia Maryi, teksty liturgiczne z Mszału Rzymskiego (*Missale Romanum*) oraz teksty z brewiarza (*Breviarium Romanum*). Zostały też przytoczone wypowiedzi autorów pogańskich, na przykład mądrość Seneki oraz pisma średniowiecznego pieśniarza Walthera von der Vogelweide (Siwiński 2023, 117). Autor tekstu omówił tło historyczne *Kazania na Wniebowzięcie* i przeanalizował wątki mariologiczne i eschatologiczne zawarte w tym utworze.

Tekst *Maryja jako Matka nadziei w nauczaniu ks. Jana Berthiera* autorstwa ks. dra hab. Adama Sobczyka MSF przedstawia wybrane zagadnienia mariologii ks. Jana Berthiera, który najpierw był saletynem, a potem stał się założycielem Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny (Sobczyk 2023, 135-149). Zagadnieniami tymi są: chwała Maryi w niebie jako podstawa nadziei pokładanej w Matce Bożej; troska Matki o zbawienie ludzi nadzieją dla każdego człowieka; sposoby współpracy człowieka z Maryją. Autor artykułu podkreślił związek nadziei z wywyższeniem Maryi po Jej wniebowzięciu i przypomniał, że 20 czerwca 2020 roku papież Franciszek zatwierdził dodane do *Litanii loretańskiej* trzy wezwania, z których jedno to „Matka nadziei” (Sobczyk 2023, 135). Ksiądz Jan Berthier tak pisał o Maryi: „Jej nadzieja była tak silna, że przeszła wszelkie, najbardziej przykre, próby Jej życia. Uczyniła to nie tylko bez skargi, ale równocześnie w niezmiennej ufności i pokoju, oddając się we wszystkim łaskawej woli Bożej” (Sobczyk 2023, 135; Berthier 2023, 46). Założyciel Misjonarzy Świętej Rodziny wskazywał praktyczne sposoby naśladowania Maryi i zachęcał do codziennego zwracania się do Niej z synowskim zawierzeniem i miłością (Sobczyk 2023, 145). „Syntezę sposobów naśladowania Maryi Berthier zapożycza od Ludwika Grignon de Montforta, który zaleca, by robić wszystko przez Maryję, z Maryją, w Maryi, dla Maryi. Dzięki temu wierzący zbliży się do Jej Syna Jezusa” (Sobczyk 2023, 146). Intersującym wskazaniem jest zachęta do tego, by „rozważać to, co Maryja powiedziała, zrobiła, pomyślała, jeśli byłaby w naszym położeniu” (Sobczyk 2023, 146).

Nieco inne zagadnienie podjął ks. prof. dr. hab. Janusz Bujak w tekście *Relacja zaufania w Opatrzność Bożą i Przymierza Miłości z Maryją w myśli o. Józefa Kentenicha* (Bujak 2023, 151-166). Po zwięzłej prezentacji życia i dzieła o. Józefa Kentenicha autor tekstu poddał analizie dwie charakterystyczne cechy duchowości założonego przez niego Ruchu Szentsztackiego: patrocentryzm wyrażający się w zaufaniu Bożej opatrzności, i maryjność, wyrażającą się w akcie zawarcia Przymierza Miłości z Maryją. Całość osadzona jest w analizie teologicznych podstaw wiary i współczesnych trudności z wia-

ra w opatrność Bożą. Niedopowiedziany pozostaje jednak fragment tekstu: „Kilka lat po zakończeniu wojny o. Kentenicha i całe jego dzieło spotkało bardzo trudne doświadczenie: decyzją Świętego Oficjum został odizolowany od dzieła Ruchu Szensztackiego i zmuszony do pobytu w parafii oo. pallotyńców w Milwaukee w Stanach Zjednoczonych, gdzie przebywał w latach 1952-1965. Wracając z wygnania, udał się na prywatną audiencję z papieżem Pawłem VI, który udzielił mu swego poparcia i wyraził wdzięczność za powołanie do życia Ruchu Szensztackiego” (Bujak 2023, 156). Warto nawet trudne doświadczenia nazwać i przedstawić w możliwie obiektywnych relacjach bez skazywania czytelników na domysły i dalsze dociekania.

Interesujący tekst *Droga nadziei – pięć imion Maryi* autorstwa ks. prof. dra hab. Mariana Machinka MSF to studium teologii ikony na przykładzie pięciu znanych obrazów uzupełnione o autorską próbę analogicznej analizy obrazu Matki Bożej Góreckiej (Machinek 2023, 167-184). Autor omawia nie tyle obrazy, ile pięć tradycyjnych sposobów przedstawiania Matki Bożej w sztuce sakralnej wyrażonych również w imionach nadanych tym przedstawieniom. Pierwszy to Kecharitōmenē, „Ta-Która-Została-Ukształtowana-Przez-Łaskę” omówiony na przykładzie tajemniczego wizerunku Matki Bożej z Guadalupe w Meksyku pochodzącego z objawień rozpoczętych 9 grudnia 1531 roku. Drugi obraz to Pneumatophora „Ta-Która-Niesie-Ducha”. „Pierwowzór tego wizerunku Maryi powstał na początku lat 80. w Pracowni Karmelu Miłości Miłosiernej w Szczecinie. Ikona w bardzo oryginalny sposób wyraża relację Maryi do Ducha Świętego: Maryja tuli gołębicę – symbol Ducha Świętego – do serca, a gołębicę, niejako w odpowiedzi, zdaje się obejmować Maryję” (Machinek 2023, 172). Trzeci wizerunek to Theotokos, „Ta-Która-Rodzi-Boga”, Boża Rodzicielka, Matka Boża, Maryja z Jezusem w centrum. To ikoniczne przedstawienie prawdy ogłoszonej jako dogmat na soborze w Efezie w 431 roku. Hodegetria „Ta-Która-Wskazuje-Drogę” to kolejny znany wizerunek: Maryja trzyma dziecko, Jezusa na lewej ręce, a prawą dłonią wskazuje na tego, który jest „Drogą, Prawdą i Życiem”. Piąty obraz to Eleusa „Ta-Która-Się-Lituje”: „Są to obrazy Maryi trzymającej Jezusa na ręce, przy czym twarze obydwójga są do siebie przytulone, co wyraża szczególnie czułą i serdeczną miłość. Ważną rolę odgrywa tu także układ dłoni. Na niektórych obrazach tego typu Dziecię Jezus obejmuje Maryję swoimi rękoma (prawa dłoń jest czasami niewidoczna). Jeszcze wyraźniej pokazane jest to na obrazach tego typu, na których Jezus trzyma prawą rękę Maryi w geście, dzięki któremu zazwyczaj zalęknione dziecko odzyskuje poczucie bezpieczeństwa. Ten typ ikony jest szczególnie popularny w ikonografii słowiańskiej” (Machinek 2023, 179). Jako ostatni obraz, już spoza tradycyjnych przedstawień, omówiony jest wizerunek Maryi w Górcie Klasztornej z 1954 roku namalowany przez profesora Akademii Sztuk Pięknych w Toruniu Jerzego Hoppena. Autor tekstu

skojarzył ten wizerunek z greckim terminem „Epiusios”, który w odniesieniu do Maryi znaczy: „Ta-Od-Zwyczajnego-Życia”. Każdy z tradycyjnych sposobów przedstawiania Maryi jest omówiony na podstawie tekstów biblijnych.

Redaktor książki, ks. dr Bogdan Kulik MSF zamieścił w niej artykuł swojego autorstwa pt. *Obecność Niepokalanej podczas objawień umocnieniem naszej nadziei* (Kulik 2023, 185-207). Omawiając tytułowe zagadnienie – związek objawień maryjnych z teologalną cnotą nadziei – stwierdził, że nadzieja chrześcijańska nigdy nie umiera, bo jej podstawą jest wiecznie żywy Bóg; nie jest złudna, bo opiera się na obietnicy złożonej przez Jezusa Chrystusa: „Każdy, kto żyje i wierzy we Mnie, nie umrze na wieki” (J 11,26); „nie jest matką głupich, lecz mądrych, ponieważ nie zwalnia człowieka z odpowiedzialności za swoje życie doczesne i wieczne, ale mobilizuje go do konkretnego działania” (Kulik 2023, 196).

Ostatni tekst pracy zbiorowej, autorstwa mgr. lic. Łukasza Rodziejczaka MSF nosi tytuł: *Wychować do życia wiecznego. Pedagogiczno-eschatologiczne aspekty katechezy dorosłych* (Rodziejczak 2023, 209-238). Znajdujemy w nim argumentację za koniecznością katechezy osób dorosłych w zakresie eschatologii. Jest też podjęty wątek maryjny: Matka Boża jest przedstawiona jako wzór osoby katechizowanej i katechizującej.

Lektura recenzowanej pozycji, mimo wieloaspektowego podejścia do zagadnień mariologicznych i elpidologicznych, czyli dotyczących nadziei, pozwala pogłębić wiedzę dotyczącą ważnych zagadnień teologicznych, a także wybranych zagadnień szczegółowych, takich jak: działalność Misjonarzy Świętej Rodziny, Ruch Szentszacki i Stowarzyszenie Matki Bożej Patronki Dobrej Śmierci, zwane także Apostolstwem Dobrej Śmierci (ADS).

Tytułową bohaterką opracowania jest Maryja jako wzór dla Kościoła pielgrzymującego w wierze i Matka nadziei. W Niej najlepiej widnieje plan Boga wobec ludzi. Ona jest wzorem odkupionego człowieka, doskonale współpracującego z Bogiem. Recenzowana publikacja, będąca wspólnym dziełem wielu teologów, pomaga lepiej poznać udział Maryi w zbawczym dziele Jej boskiego Syna. Publikacja jest wartościową lekturą dla studentów teologii i osób pragnących lepiej poznać mariologię jako jedno z ważnych zagadnień teologicznych.

Redaktorowi publikacji należą się wyrazy uznania, że zdołał zebrać grono autorów – wśród których są wybitni teolodzy polscy – do opracowania książki, którą traktuje jednocześnie jako podsumowanie swojej wieloletniej pracy na rzecz apostołstwa dobrej śmierci, które działa w Polsce od 1987 roku. Pragnie ono pomóc ludziom w przygotowaniu się do istotnego momentu życia, to jest do przejścia z życia do życia: z życia doczesnego do życia wiecznego. W późnym średniowieczu (XIV i XV wiek) popularne były malowidła w kościołach przedstawiające taniec śmierci (fr. *danse macabre*) – korowód ludzi różnych

stanów podążających za kościotrupem. To alegoryczne przedstawienie równości wszystkich ludzi wobec śmierci sprzyjało realistycznemu spojrzeniu na życie i przypominało wszystkim, by żyli roztropnie: *memento mori*, bo życie jest tylko jedno i trzeba zdać z niego sprawę przed Tym, od którego się je otrzymało. Również dziś trzeba prowadzić rozmowy o śmierci, by dobrze przeżyć życie. Połączenie przemyśleń o dobrej śmierci z refleksją nad udziałem Maryji Niepokalanej w dziele zbawienia służy popularyzacji teologii nadziei. Jak za Benedyktem XVI podkreśla redaktor opracowania: ten ma przyszłość, kto ma nadzieję (Benedykt XVI, 2007, 2)¹.

BIBLIOGRAFIA

- Baron, Arkadiusz i Pietras Henryk, 2003. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 3. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Benedykt XVI. 2007. *Encyklika „Spe salvi”*.
- Berthier, Jan. 2013. *Maryja, Jej kult, nabożeństwo do Niej*, tłum. E. Trybyszewski. Warszawa.
- Bujak, Janusz. 2023. Relacja zaufania w Opatrzność Bożą i Przymierza Miłości z Maryją w myśli o Józefa Kentenicha. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 151-166. Pelplin: Bernardinum.
- Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik. 2023. Pelplin: Bernardinum.
- Krupa, Piotr Jacek. 2023. 1923-2023, czyli 100 lat służby Misjonarzy Świętej Rodziny Matce Bożej Góreckiej. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 15-24. Pelplin: Bernardinum.
- Kulik, Bogdan. 2023. Obecność Niepokalanej podczas objawień umocnieniem naszej nadziei. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 185-207. Pelplin: Bernardinum.
- Machinek Marian, Droga nadziei. Pięć imion Maryi. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 167-184. Pelplin: Bernardinum.
- Pałęcki, Waldemar. Maryja Niepokalana w świetle liturgii Kościoła łacińskiego po Soborze Watykańskim II. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 79-98. Pelplin: Bernardinum.
- Pryba, Andrzej. Niepokalana jako obraz nowego człowieka. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 99-113. Pelplin: Bernardinum.
- Rodziejczak, Łukasz. Wychować do życia wiecznego. Pedagogiczno-eschatologiczne aspekty katechezy dorosłych. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 209-238. Pelplin: Bernardinum.
- Siwiński, Norbert. Elementy eschatologii maryjnej w „Kazaniu na Wniebowzięcie NMP” św. Antoniego z Padwy. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 115-133. Pelplin: Bernardinum.
- Sobczyk, Adam Józef. Maryja jako Matka nadziei w nauczaniu ks. Jana Berthiera. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 133-149. Pelplin: Bernardinum.
- Szymik, Stefan. Kobieta błogosławi kobietę. Biblijne zwiastuny kultu maryjnego (Łk 1,42; 11,27). W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 25-43. Pelplin: Bernardinum.
- Zatwardnicki Sławomir. Wniebowzięta a Pismo Święte w Kościele pielgrzymującym do celu. W: *Jest nadzieja, bo jest Niepokalana*, red. Bogdan Kulik, 45-78. Pelplin: Bernardinum.

¹ Por. Benedykt XVI, *Encyklika Spe salvi* (30.11.2007), Watykan 2007, nr 2.

HENRYK SŁAWIŃSKI – prof. dr hab., homileta i dyplomowany pedagog; prezbiter diecezji wrocławskiej. Kierownik dyscypliny „nauki teologiczne” na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, wykłada w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie. Redaktor naczelny kwartalnika „Polonia Sacra”. Przewodniczący Stowarzyszenia Homiletów Polskich; członek Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk (KNT PAN, 2020-2023); wybrany na członka Rady Doskonałości Naukowej (RDN 2024-2027); Członek zespołu AVEPRO w Polsce (od 2020). Podejmuje badania nad teologią, źródłami i formą przepowiadania słowa Bożego; teologią krzyża i cierpienia, homiletyką amerykańską. Życiorys naukowy w: *Encyklopedia Osobistości Rzeczypospolitej Polskiej (6. edition)*, British Publishing House, Warszawa 2020.